

KIDÖLT KÚTÁGASOK

A magyar tanyavilág fő jellemzői voltak a gémeskutak. Erős kútágásokon emelkedtek, mozogtak a kútgépek, melyek a tanyai élet fontos vízmerő eszközei voltak. Ritkulva emelkednek még a kútgépek most is a mezőgazdaság területein, falvakban, lefelé és a még meglévő tanyákon. Nem a kútgépekkel együtt kidölt kútágásokról van szó, hanem arról, hogy mit jelentenek ezek a sokat emlegetett *tanyakérdésben*. Vagyis a tanyasorok fokozatos megszűnése és teljes megszűnése politikai, gazdaság-történeti, hely-történeti, néprajzi, szociográfiai, földrajzi jelentőségű – nem utolsó sorban – az alapjában a megváltozott gazdálkodási rend okszerű következménye.

A tanyarendszer múltjával, jelenével, jövőjével már sok szemszögből foglalkoztak. Széleskörű irodalma van. Társadalomtudományban: Erdei Ferentől – Romány Pálíg, irodalmi szempontból pedig: Móricz Zsigmondtól – Veres Péterig, néprajzi vonatkozásban: Györfly Istvántól – a néprajzi, honismereti tanyakutatóig. A tanyával foglalkozó irodalomban még mindig a múlt, a hagyomány, a történeti rész a nagyobb téma. Elsősorban azért, mert a tanya jelenével, jövőjével foglalkozók írásaiból, értekezéséből sem hiányozhat az eredeti fejtegetés. Másrészt – a Nagyalföld lényegében 200 éves tanyavilágának – kifejlődésében, korszakaiban, típusaiban és a tanyai élet sokrétűségében nagyon sok még a feltárni való.

Szolnok megye viszonylatában – szorosabb értelemben – a Jász-Kunság területein kevesebb gondot okoz a tanya jövője, mint országosan, vagy éppen az Alföld átlagában. Gyorsabb ütemű a városba, községbe történő beköltözések száma. Ma-holnap már csak tsz. majorok, állami gazdasági nagyüzemek közelében maradnak meg a tanyák. Ezek azonban már nem is tanyák, hanem *külterületi lakások*. Ezt jelentik a „kidölt kútágások”, vagyis a termőföld gazdáit nem tanyai emberek többé, akár kint laknak még valameddig, akár pedig a városba költöznek, mert a *báztáji növénytermelés és állattartás* nem szorítja őket a régi, sárban, sötétben, nyomorúságban botorkáló, tanyai életbe.

A párt, állam, tanácsok és a társadalmi intézmények sokféle segítsége mellett az *önkéntes törekvés* is nagy, vagy – helyesebben mondva – teljes, mert minden tanyán lakónak *végcélja* a város, vagy a község. Itt vissza kell tekinteni, hogy a múltban sem tartották a tanyán lakást véglegesnek. Csak az a különbség, hogy most már nem csak a tanyán lakás, hanem a tanya is megszűnik. Régen a tanyán lakó életnek nagyon sok fajtája volt: tanyás, béres, komenciós cseléd, magányosan lakó cseléd, teelő, hónapos, de ugyanígy volt, mikor a tanyatulajdonos egy családtagja lakott kint. Más volt, mikor a tanyásparaszt (tulajdonos) éven át a családjával kint lakott, vagy csak nyáron, télen a városi házában lakott. Bérelő (*arendás*), vagy feles-bérelő (*feles*), de volt ilyen: harmados, negyedes, ötödös is. Ezek általában, családostul kint laktak a bérleten, volt a nagygazda, aki maga is kint lakott a tanyán, de ugyanott, esetleg más cselédlakásban is laktak a cselédei, béresei, más esetben a díszesebb tanyán lakott a gazda és egy-két másik tanyáin laktak a tanyásai, béresei. Az ilyeneknek természetesen, nagy háza is volt a városban, ahol az öregek laktak. Mikor pedig már ő is öregedett, akkor már hazaköltözött és az utána következő, fiatal család maradt a tanyán. A fent említett, magányosan kint lakó cselédeken

kívül sok volt olyan, aki a tanyán lakó gazdánál szolgált, szintén magánosan és a gazda konyháján kosztolódott, de az istállóban lakott. Ilyen volt egy helyen esetleg több is: éves, vagy időszakos. Volt olyan tanyán lakó ember, vagy család, aki csak *lakott* a tanyán, valamilyen szolgáltatásért. Ez volt a *szabad tanyás*. A rendes *tanyás* a családjával gondozta, ősztől – tavaszig a gazda ott telelő jószágait. Ez csak rövid felsorolása a tanyán lakók sokféleségének.

Voltak a tanyasorban kisebb épületek is, szalma, vagy nádfedeles *ólak*, *kunyhók*, ahol csak akkor tartózkodtak, mikor a hozzá tartozó földön dolgoztak. Ezek mellett rendszerint volt egy-egy eihagyatott gémeskút is. Az ilyen általában gondozatlan kis épületben húzódott meg ember, jószág együtt (a *tanyatípusok* gyűjteményes ismertetése csak egy külön tanulmányba fér bele). Az átlagos és legtöbb tanyán lakó családok: a *tanyás*, *kisbérlő*, *feles*, és a *kisparaszti saját-tanyán lakók* voltak. Külön megjelölésben kell említeni a középbirtokok, uraságok cselédlakásainak lakóit, akik a tanyaházaknál is szűkebb, nyomorúságosabb helyiségekben laktak. Gyűjtőfogalomban a *komenciós cselédek*, vagyis: kocsisok, béresek, pásztorok, csőszök, kukások, kertészek, de ide kell számítani a majorgazdákat, béresgazdákat és az urasági iparosokat is – bár ezeknek jobbak voltak lakásviszonyai – mégis mind együttvéve, hosszú időközön át viselték a tanyai sorsot.

A felsorolt – különféle – tanyai emberek mind-mind *átmenet*-nek tekintették a tanyát. Az viszont nagyon különböző volt, hogy mikor és milyen módon szabadulhatott meg valaki a tanyától. Természetesen a kint lakó tanyatulajdonosnak volt legkönnyebb, mert annak vagy volt háza a legközelebbi helységben, vagy örökölt, vagy venni tudott. A tanyai paraszt legtöbbje azonban olyan volt, hogy tovább *gürcölt* a tanyán, ha már háza volt is, mert a tanyai munkával gazdaságosabbá tudta tenni a termelést, meg a jószágartatást, mely *vagyongyűjtővé* formálta, ami egyébként öröklött tendencia volt a földes parasztnak. Ez azonban sok körülménytől függött és nagyon soknál csak a „vegetáció” sikerült megöregedéséig. Mégis öregedő korban legtöbbje *bazaköltözött*. (Ez a szó mindig azt jelentette, hogy abba a községbe költözött, ahová való volt). Ez a helyzet olyanra is változott, hogy csak télen lakott otthon, nyáron pedig továbbra is *kinn* a tanyán. Téltre tanyást fogadott, vagy ha voltak fiai, azok gondozták kint a jószágot. Ha pedig a fia családot alapított, akkor az lakta véglegesen a tanyát tovább. (Gyakori volt, hogy nős fiú felesben bérelte az apja földjét a tanyával). A bérlők sorsa nehezebb volt. Gyenge termés esetén még a munkadíja sem térült meg. Ezek közül került ki, aki *az ereszbe dugta a kulcsot* . . . Ez azt jelentette, hogy anyagilag teljesen tönkre ment és év közben ott hagyta a tanyát. Nehezítette a bérlő sorsát a tanyáról-tanyára költöztetés, vagyis 2–3 gazdasági év után már nem tudott megegyezni a tulajdonossal, vagy más okból más tanyára, sokszor más határba költözött. Ha volt bizonyos *kupec-szellem* a bérlőben, akkor előfordult, hogy még fiatalon földet, házat, vagy még tanyát is tudott venni. Tehát a bérlőknek, feleseknek is a saját egzisztencia volt a célja, de végtére nem a tanyán, hanem a városban. Amelyiknek nem így sikerült, az cselédséggel, napszámmal folytatta tovább.

A tanyások, komenciós cselédek, pásztorok, egyéb tanyán szolgálók, (együtt a tanyán lakók legnagyobb száma) mind arra törekedett, hogy falujában, városában egy kisházat vegyen, vagy építsen és nem akkorra, mikorra megöregszik, hanem hamarabb, hogy onnan járhatson dolgozni, kevesebb munkával élni, mint a cseléd életben. Ez nagyon sok mindentől függött. Soknak még öreg korára sem sikerült. Meghatározta ezt a család nagysága, munkahelye, bérmenyisége, takarékosága, az akkori háztáji gazdálkodás ügyeskedése, egészségi állapot, a munkaadók jóindulata, segítsége, stb. Ha mindezek figyelembe vételével öreg korra sem sikerült, akkor a családjának segítségére szorult és így maradt tanyán végig, mert a fiatalok ugyanazon célért még tanyán küszködtek. Sorsuk a gyerekek felnevelése mellett megkívánta tőlük, hogy öreg korukról maguk gondoskodjanak. Ezt jelentette volna egy kis vagyonka gyűjtése, de ez nem mindenkinek sikerült

A tanyán maradni tehát a múltban sem volt végcél. Kivételt képeznek a kerteszőlős vidékeken, saját tulajdonban lévő tanyák lakói, mert ez a termelési-ág legjobban kötődött a tanyaépüléshez. Ezért a leglassúbb ma is azokon a tájakon a megszűnési folyamat és éppen az öregek vélik a tanyát örökéletűnek.

Más értelmet ad a tanyai életnek, ha a kisárútermelés és a földművelő állattartás tekintetében vizsgáljuk a tanyakérdést. A tanyásgazdálkodás mindig előnyösebb volt a faluból, városból a földekre kijáró, hazafuvarozó gozdálkodással szemben. Még a tanyás, béres emberek keresete is jobban hasznosult a tanyai jószágtartás segítségével. Ennek az ismerete indította a felszabadulás után az új-gazdákat, hogy a juttatott földekre kis tanyákat építsenek. Nem minden kisérdőre építettek, de annyi biztos, hogy a földreform után a tanyák még szaporodtak. Ez a tanyásodás azonban rövid életű volt, vagyis átmenet volt arra az időre, mikor megindult a szocialista mezőgazdaság szervezése. A nagyüzemek fejlődési szakaszában a tanyarendszer megszűnése még nem volt gyorsuló, ugyanis a *háztáji gazdálkodásnak* ebben az időben még nagy volt a szerepe. A nagyüzemi területekkel körülvett tanyák akkor még ezt jól szolgálták. Azonban mást is jelentettek a tanyák: az akkor már jelentkező *lakásbiányt, a szövetkezeti kereset pótlását* és nagyban segítette a tanyai háztáji termelés az *árútermelést* is.

A tanyavilág felszámolása ebben a fontos szerepében is megindult. Az általános és részleges földrendezések, vagyis a tagosítás jelentősen előidézte a tanyák bontását. A kialakult termelőségvetkezetekben és az állami gazdaságok összevont területein megindult a szabályos nagytáblák kialakítása. Ez azzal járt, hogy a még üzemileg szükséges és a dolgozói lakás szempontjából szükséges tanyákat hagyták meg. Természetesen ez nem ment radikálisan, de a nagyüzemesítés tervében beütemezték. Közbe jött ebben az időben a *tanyaközpontok* kijelölése is, de ez nem vonzotta olyan mértékben az odatelepülést, mint ahogy azt megtervezték. Inkább a városba, községbe való betelepülés volt már kezdettől fogva az irány. Mégis Szolnok megye területein is kifejlett tanyatelepülések, helyesebben mondva: külterületi lakótelepek alakultak ki. Elsősorban a gyümölcsös – szőlős vidékeken (Szandaszőlős, Cserkeszőllő, Jászsági borvidék), termál vizek mellett, (Berekfürdő, Cserkeszőllő) valamint a nagyforgalmú vasút és műutak mentén (Képtő, Mezőhék, Surján) és az ipari létesítmények mellett (Martfű).

A városba, községbe költözés módja különböző volt. Sok tanyatulajdonosnak saját háza volt és hazaköltözött. A tanyát pedig eladta bontásra, vagy átvette a tsz., vagy az állami gazdaság. Más esetben maga a tulajdonos bontotta el és abból épített „otthon” házat. Még más volt, mikor a tanya árából vett házat. Vagy a tanyán maradt fia, mint tsz. tag folytatta ott a háztáji gazdálkodást a kötelező munkája mellett. A kuláktanyák pedig a tagosítás folytán kerültek a nagyüzemhez, (megvétel, felajánlás, kisajátítás, kicserélés, stb. eljárásokkal). Ezekből a használhatókat még valameddig fenntartották, de fokozatosan elbontogatták és az ideiglenes majorépületek építéséhez a jobb anyagát felhasználták.

A szocialista mezőgazdaság első évtizedében még csak az elhagyott tanyák felszámolását szorgalmazták a nagyüzemek. Az ötvenes évek végére már úgyszólván, minden eddig megmaradt tanya a háztáji gazdálkodás szerepét vette fel, mert ekkorra a kívül maradt egyéni gazdák nagyrésze és a termelőcsoportok is becsatlakoztak a legközelebbi termelőségvetkezetbe, melynek következtében a tanyaudvarra szűkült a háztáji állatok mozgás területe. Nem javította e helyzetet az sem, ha a tanyaudvar mellett volt a háztáji szántó, mert azt éppen úgy nem pocsékolhatta le az apró jószág, mint a nagyüzemi tábla termését.

A hatvanas évek elején a termelőségvetkezetek, állami gazdaságok területi és szerkezeti megerősödésével a tanyák viszonyában két dolog jelentkezett: a nagyüzemekben dolgozott kereset megnövekedése mellett a háztáji jövedelem eddigi elsődleges szerepe háttérbe szorult. Másrészt a nagyüzemi gazdaság rohamos megerősítésében, üzemszervezésében, profilozásában a tanyák felszámolása is beletartozott. Most már sorra „dőltek a kútágasok”, vagyis bomlottak a tanyák. Először csak „foghíjjas”-an, egyenlőtlenül, de

később már egész tanyasorok, tanyacsoportok tűntek el. Csak az üzemegységek közelében és a jó utak mentén maradt meg néhány jó-karban lévő. Sőt a belterjes, nagy majorok mellett új tanyacsoportok is létesültek. Az állatgondozók és más, gazdaság belterületén dolgozók helyzetét meg könnyítve ezzel. Tehát a tanyák felszívódása nem egyöntetű. Azonban akár a községekben, városokban, immár községgé fejlett tanyaközpontokban, akár a termelészövetkezeti, állami gazdasági tanyaközpontokban, régi, vagy új házakba költöztek és költöznek még tovább, a tanyán örökölt szorgalmukat, termelőmunkához való törekvésüket, alkotó munkásságukat mindenüvé magukkal vitték.

A megváltozott körülményekben is a *háztáji – gazdálkodásban* él tovább a *ház körüli munka öröme*. A közös munkából hazatérő – ma már nem is parasztnak kinéző – tsz.-tag zömében keveset pihen és nem tétlenkedik, hanem újít, javít, épít, formál a kis termelő berendezkedésén. Közismert, hogy a háztáji gazdaság még sokáig nemcsak házi-szükségletre termel, hanem az árutermelésbe is jelentősen besegít. Hozzájárul a népgazdaság közlélemezési, piaci, terméfejlesztési feladataihoz.

A tanyai parasztközből lett termelészövetkezeti tagok a megújult viszonyokban és a *megjavul anyagi helyzetükben*, ha korszerű, szép házakat építettek is, nem a nagyot mutató, hanem a ház körüli munkát elősegítő, megkönnyítő, praktikus berendezkedés az első. Hovatovább nem paraszti munka már a háztáji gazdálkodás sem, hanem *szakmunka*. Lépést kell tartani a nagyüzemi mezőgazdaság termésemelkedésével. Hol van már a 10–12 mázsás tengeri termés. A háztáji földeken is 40–60 mázsa kukorica terem holdanként, mint a nagyüzemi táblákon. Termelészövetkezeti, állami, ÁFÉSZ és tanácsi szervezetek segítik elő a tanyai, helységbeni háztáji termelést. Fejlődni, művelődni is kell ahhoz, hogy ezeket a nagyfontosságú segítséget ésszerűen használják fel. A városokról, községekről nem is beszélve, az új tanyai településeken, sőt még a meglévő tanyákon is előbb-utóbb – villany lesz. Mit jelent ez? Azt, hogy máris sok jószágtartó háznál villany morzsolóval morzsolják a kukoricát, villanydarálóval darál, villannyal szecskáz, répát vág, vizet húz, még a kerekes kutat is ki lehet iktatni, nemcsak a gémet. Az udvaron csaphól folyik a víz a vályúba, vagy a vederbe. Sőt helyenként a kis-istállóba is be van már vezetve a víz és ott eresztik a gazda az itatóvederbe. Újszerű trágyalé szivattyú, permetező, szállóprés, locsoló motor stb. Hol mire specializálódott a háztáji termelés.

Minden alap megvan ahhoz, hogy sok legyen a tej, közel a tejcsernok és jó az út, nem nehéz elvinni a felesleget. Szépen hízik a növendék marha, ugyanígy a leszerződött hizósértés. Gázzal perzsel már a háztáji gazda, és nincs már az az állítás, hogy csak a szalma-perzseléstől lesz jó a szalonna. Nemcsak hízlalnak a háztáji termelők, hanem ellátják a közeli piacokat hizott és nem hizott baromfival, tojással, túróval, tejfellel, zöldséggel, gyümölcssel, sütőkkel és még sok piaci termékkel, ugyanis a nagyüzemi mezőgazdaság inkább a város és nagyváros ilyenirányú kereskedését látja el. Tehát a kis-piacok ellátásában mutatkozik meg a háztáji gazdaság közönség szolgáló szerepe. Nemcsak a hagyományos szorgalom, a korszerű technika, új berendezkedés, állami, közületi segítség emeli a háztáji termelés eredményét, hanem az utak és az általános közlekedési viszonyok fejlődése is. 1935-ben a „Turkevei Hírlap” 51. számában e sorok írója így ír erről:

– „A gazda megfizeti az utadóját, ha pedig nem fizeti, megfizettetik vele – és mégis – azon kevesek kivételével, akik kövesút mellett laknak, nehezen tudja fáradságos munkájának gyümölcsét a piacra szállítani. Előfordul, hogy a hátán viszi inkább a tejet, tojást, baromfit, sőt még az örölnivalót is a helyett, hogy agyon csigázza a lovát a fenekeketlen sárban, meg önmagát is bosszantsa, kínozza a sűrű keréktisztítással. Zöldség-gyümölcs termelés, tejgazdaság, baromfitenyésztés, ezek mind olyan gazdasági ágak, mely mellett télen is mindig piacot kell járni, ami jó út nélkül szinte kerestülvihetetlen. A jó út közelebb viszi a tanyát a városhoz és így olcsóbbá válik minden fuvar. Virágzó gazdasági élet csak ott fejlődhet ki, ahol jó utak hálózák be a vidéket. A jó utak kiépítésével emelve lesz a tanyai lakosság életszínvonala . . .”

Tehát a jó úthálózatban jelölte meg a tanyai élet, tanyai gazdaság megjavulását. Ez ma is helytálló, mert a mezőgazdasági nagyüzemek és a tanyaközpontok, a még meglévő tanyák sem nélkülözhetik a járható utakat. Ennél azonban ma már sokkal több történt a tanyai, vagyis a kül-bel területi háztáji termelés érdekében.

Minden műúton van már autóbusz járat, sűrűbb-ritkább időkben, a személyforgalom nagysága szerint. Túlságosan már sehonnan sincs messze a műút. Ez újszerű közlekedést biztosít, mely városi színvonalat biztosít a tanyai embernek is. Könnyen, gyorsan kerül be a háztáji termék a piacra, vagy az átvevő helyre.

Garázsok épülnek a jószágjárta udvarokon is. Nem ritka hely, ahol már megvan, vagy előbb-utóbb megjön a személykocsi. A jó utak teszik lehetővé a kiskerékpár, robogó, motorkerékpár használatát, ami ma már nem luxus. A munkába járás megkönnyítője elsősorban. Órák hosszat gyalogló embereket már nem látni a düllőn vagy az országúton. A megjavult közlekedési lehetőségek mellett sem szükséges már mindenért a városba menni. A tanyacsoportok mellett ott állnak a *postafiókok*. Naponta megérkeznek az újságok, levelek, értesítések. Ez egymagában is a kül- és belterület állandó kapcsolatát jelenti. Mindenüvé közelebb kerültek az ÁFÉSZ boltok és egyéb átvevő helyek.

Mint ahogyan megváltozott a háztáji termelés hagyományos formája, ezzel párhuzamosan a háztartás is korszerűvé vált: villany, gáz, bevezetett víz, átformálta az egész ház berendezését, (fürdőszoba, mosógép, porszívó, gázkályha, olajkályha, hűtőszekrény, stb.) nem is szólva az újfajta bútorról, rádióról, televízióról. Mind a külső segítségek, mind pedig a szorgalmas munka eredményénél számításba kell venni itt a *takarékosságot* is. Bármennyire is könnyebb lett az életszínvonal emelése, nem maradhatna fenn takarékoság nélkül. A háztáji termelők ennek példaképei. *Minden talpalatnyi föld hasznosítása* itt mutatkozik meg legszemléletesebben. A régi tanyák és kisparaszti portákról örökölt takarékosággal tudnak gazdálkodni a pénzzel, idővel és a termékekkel. Előrelátó beosztással úgy használnak fel mindent, hogy az a jó munka segítségével magas százalékban értékesül a jószág és a kistárolt termésében. Az új termelő és házfenntartó eszközök művelődésre serkentik a még tanyai és már nem tanyai embert. Egyben hozzásegítik, hogy pihenésre is több idő jusson. Felszabadulásunk 30-ik évfordulóján már elmondhatjuk, hogy a szocialista mezőgazdaság dolgozói a házuk táján is beilleszkedtek a termelés fejlesztésébe, minőségi megjavításába és környezetük megszépítésébe.

HAGYMÁSY SÁNDOR